

Copernicus – inte bara astronom, populär och kunnig läkare också

För oss är Copernicus framförallt astronom och grundläggare av den heliocentriska världsbilden. Men för sin samtid var han mest känd som läkare, och han var en efterfrågad sådan.

»De Revolutionibus Orbium Coelestium» som utkom 1543 i Nürnberg har för oss i eftervärlden gjort Copernicus känd såsom grundläggare av vår moderna syn på universums uppbyggnad och den nuvarande astronomin. För sin samtid var han dock framför allt läkare och som sådan välkänd och efterfrågad av såväl fattig som rik, både inom och utanför sitt land.

Året 1543 kan tas som utgångspunkt för den moderna vetenskapens födelse då också Andreas Vesalius genom sin bok »De humani corporis fabrica» (Människokroppens byggnad) lade grunden för anatomiska upptäckter och därigenom för anatomis och medicins senare utveckling.

Framför allt läkare

Doktor Kupernick (eller Copernicus, som han själv gärna senare kallade sig) var en populär och kunnig läkare verksam i Warmia (på tyska Ermland) och huvudsakligen i staden Frauenburg (på polska Frombork) i nuvarande östra Polen vid Litauens gräns.

Det är framför allt senare vetenskapsmän som Gassendi, Kepler, Galilei och Newton som lyft fram hans stora och banbrytande astronomiska insats.

På en målning av Tobias Stimmer, gjord 1571–74, avbildas Copernicus hållande en liljekonvalj (Convallaria majalis) i sin hand. Denna blomma betraktades på den tiden som en läkande ört och gällde som symbol för medicinen och läkekonsten och visar samti-

Copernicus hållande en liljekonvalj i sin hand på en målning av Tobias Stimmer. Liljekonvaljen betraktades på den tiden som en läkande ört och gällde som symbol för medicinen och läkekonsten. Den visar, enligt artikelförfattaren, samtidens syn på Copernicus som framför allt läkare.

dens syn på Copernicus såsom framför allt läkare.

Nicolaus Copernicus var av schlesisk härkomst och man har velat tillskriva släktens namn som kommande från antingen ordet »cuprum» eller »koper», vilket betyder koppar, eller från det polska ordet »kuper» som betyder dill.

Polska och tyska författare och historiker har tvistat om Copernicus' nationalitet – förmodligen har båda rätt. Detta är en av orsakerna till att namnen i texten ibland har olika utseende och blandas hit och dit.

Copernicus föddes den 19 februari 1473 i staden Torun (på tyska Thorn)

Författare

LARS LINDKVIST
distriktsläkare, Tyresö.

vid floden Wisla. Detta var en känd och viktig handelsstad med förbindelser långt utanför det land som då blomstrade under det som kallats för »Jaggelonicernas guldålder».

Efter skolgång i Torun flyttade Copernicus till Krakow, huvudstad i dåvarande Polen. Här finns ett av de äldre universiteten i Europa, grundat 1364. Det betraktas som mycket betydelsefullt och framstående, nu som då, och här studerade Nicolaus, tillsammans med sin bror Andrzej, i fyra år till 1495.

Den unge Copernicus hade en morbror, Lukas Watzenrode, biskop i Frauenburg i Ermland, som, efter faderns död, var hans välgörare, uppfostrare och mentor.

Av biskopen blev Copernicus, tillsammans med brodern, sänd till Bologna i Italien för vidare studier i bland annat juridik och astronomi.

Det var morbrodern som influerade, och kanske tvingade, honom till att studera till läkare och 1501 sändes Copernicus till Padua, där han läste medicin i två år till 1503.

Den medicinska fakulteten i Padua var dåtidens absolut främsta, vad vi vet. Det räcker med att nämna några av lärarna därifrån för att man ska känna historiens vingslag: den förut nämnde Andreas Vesalius, professor i anatomi, Bartolomea Eustachi, Alessandro Benedetti, grundaren av »Theatrum anatomicum», Gabriele Fallopio och sist, men inte minst, Girolamo Fracastoro, som gav syfilisen ett namn.

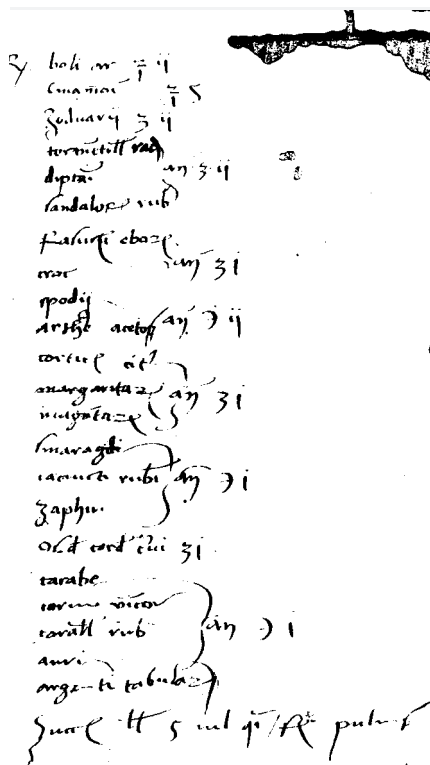
Copernicus avlade aldrig någon medicinsk examen men kom ändå att bli medicinfakultetens i Padua mest berömda elev. 1503 lade han fram sin avhandling i kanonisk rätt i Ferrara i Italien, där det var både billigare och enklare att disputeras än i Bologna och Padua. Något slags examen behövde han med sig hem då han nu skulle lämna Italien för gott.

30 år gammal återvände Copernicus till Polen där han skulle tillbringa resten av sitt liv med undantag för längre eller kortare konsultationsbesök i Preussen och de av den Tyska Orden behärskade områdena. Till sin morbrors död 1512 bodde han hos denne i slottet Lidzbark (på tyska Heilsberg).

Han flyttade sedan till staden Frauenburg/Frombork, »världens mest avlägsna plats» (in remotissimo angulo terrae) som han själv benämnde stället. Några år bodde han på grund av krig i Olsztyn (på tyska Allenstein).

Mångsysslare

Som kanik (ett slags kyrklig titel) i Warmias församling i Frauenburg kom han förutom sin läkargärning och sina astronomiska insatser att även ägna sig åt att reformera stadens vattensystem,

Ett av Copernicus' mest kända recept med bland annat kanel, elfenbensflagor, blodrot, getrams, pulver av pärlor och enhörningshorn.

delta i omdaningsarbete på kalendrar och almanackor inför den gregorianska tidräkningens införande, syssla med en myntreform, ägna sig åt fastställande av brödpriser, åt fortifikationsförbättringar och att förhandla i militära angelägenheter.

Hur kan det komma sig att många läkare från tidigare epoker var sådana universalgenier? Som ytterligare exempel kan man ta drottning Elisabeth I:s livläkare Gilbert, som upptäckte magnetismen, Agricola – bergshanteringsfader, John Locke – läkare och filosof, Linné – läkare och botaniker, samt Rudolf Virchow – läkare, politiker, antropolog och arkeolog.

Det finns drygt 30 olika brev om Copernicus' läkarverksamhet bevarade till eftervärlden, företrädesvis författade på latin eller dåtidens lågtyska, några författade på pärmar eller på sidor i olika böcker som något slags medicinskt klotter. Många av dessa recept, skrivna på och i böcker, och flera av hans brev finns bevarade i svenska bibliotek som minne av våra forna plundrings- och härjningståg på kontinenten. (Tyvärr för vi svenskar mycket ovarsamt fram med världshistorien under vår storhetstid. Som exempel kan just nämnas att Copernicus' grav och gravkyrka svårt plundrades under Karl X:s polska fälttåg i mitten av 1600-talet.)

Copernicus gav egentligen bara ut två böcker under sitt liv: den förut nämnda »De Revolutionibus...» plus en översättning från grekiska till latin av Simokatta, en grekisk munk. Redan runt 1507 spreds hans »Commentariolus», om den heliocentriska teorin, i form av kopior men utgavs aldrig på riktigt.

Hans medicinska verksamhet får vi således spåra i ovan nämnda brev och bokanteckningar, samt från primära och sekundära källor från samtiden och senare.

Szymon Starowolski beskriver honom till exempel på 1600-talet på detta vis i fri översättning: »Inom medicinen var han en berömd eskulap, fast hans utomordentliga filosofiska sinne aldrig sökte popularitet.»

Behandlade både biskopar och bönder

Flera av hans patienter tillhörde de betydande och inflytelserika i dåvarande Polen och Preussen, såsom exempelvis biskoparna Mauritius Ferber och Johannes Danticus. Vännen Tiedemann Giese botades från »växelfeber» (Malaria tertiana) av Copernicus. (Kanske var det trots allt spontanremission?)

Hans kanske största läkarinsats var när han, 68 år gammal, färdades till Königsberg (Immanuel Kants blivande hemstad – nuvarande Kaliningrad) för att där ta sig an hertig Albrechts av Preussen rådherre, Georg von Kunheim. Detta visade att han prioriterade sina läkaruppgifter framför annat, då han vid denna tid var mycket ivrigt selsatt med publiceringen av »De Revolutionibus...». Han drog sig inte heller för att färdas till protestantiskt »fiendeland» och sina gamla motståndare.

Copernicus behandlade även fattiga och han kom bönderna nära på sina talrika resor genom stiftet. Dessa ärade honom som ett »gudomligt väsen» (Starowolski). Han beskriver bland annat i ett brev att »det finns inget jämmerligare öde än bondens» och han lät ibland avvakta med ränteindrivning och landfordringar.

Som läkare var han verksam i en brytningstid mellan medeltiden och renässansen och han stod med ett ben i varje läger. Hans talrika receptsamling säger oss genom sin starka traditionsbundenhet, som går tillbaka till antika och arabiska beredningar, att han stod kvar i medeltidens läkarpraxis. Ännu hade inte tidsbrodern Paracelsus' nydanande behandlingsmetoder, lika revolutionerande inom medicinen som Luthers inom teologin, brutit igenom.

Till sin praktiska läggning var Copernicus däremot en utpräglad renässansmänniska och det faktum att han ofta konsulterade kolleger, och blev till-

frågad av dessa, säger oss att han hade tillägnat sig den moderna medicinen och det nya terapeutiska förhållnings-sättet.

Höll astrologi utanför läkarverksamheten

Han var mycket faktisk och saklig, som den vetenskapsman han var, och han vägrade oftast att blanda in astrologi i sin läkarverksamhet, något som annars ansågs naturligt både för professionella och lekmän. Tidens talesätt var ju »en läkare utan astrologi är som en blind utan lärare». Då ska man nämna att astronomi och astrologi oftast sågs som samma sak, något som ju denna artikels huvudperson genom sina upp-täckter för alltid lärde oss skilja på!

Någonstans i hans talrika »bokklot-ter» hittar man följande kom-ihåg: »en okunnig man kan orsaka död...» vilket talar för att han höll läkaretiken högt.

Ett av Copernicus' mera berömda recept kommer ur Euclides' »Elementa mathematica», utgiven 1482, och är skrivet på baksidan av pärmen. Denna bok finns i Uppsala universitetsbibliotek och receptet stammar troligen från Paduatiden eller från de första årens praktik. Det lyder i mycket fri tolkning ungefär så här: 2 uns armenisk lera (boli armenici), 1/2 uns kanel, 2 drakma »Zeduarri» (sedum? kärleksört? fetknopp?), lägg till 2 drakma var av blodrot (tormentilla), getrams (diptami) och sandelträ, 1 drakma elfbensflagor, 2 skrupler saffran och svart hjorthorn, 2 skrupler »antherae acetose», (kammillkulla?) 1 drakma citronskal och pulver av pärlor, 1 skruplum smaragd, hyacint och safir, 1 drakma »os de corde cervi» (den seniga plattan mellan förmak och kammare i ett hjorthjärta), 1 skruplum var av bärnsten, horn från en enhörning, röd korall och guld- och silverflagor och lägg till 1/2 pund socker eller så mycket att det blir ett pulver... (uns=30 g; 1 drakma=3,65 g; 1 skruplum=1,14 g och 1 pund är cirka 356 g).

Hur man skulle få tag på sagodjuret enhörning förtäljer inte receptet eller dess ordinator. Kanske var det det som var hemligheten med behandlingen? Annars verkar ju receptet så här 500 år efteråt både svårförståeligt, äckligt och farligt.

Personligen föredrar jag ett annat av Copernicus' råd: »Gariflorum pulveris satis, mitte in vinum rubrum calidum, bibe ad noctem haustum et mane» (pulver från kryddnejlikor i varmt rödvin att dricka på kvällen och morgonen). Det låter både gott och påfallande modernt.

På hösten 1542 insjuknade Copernicus i en högresidig hjärnblödning och dog den 24 maj 1543. På sin dödsbädd lär han ha fått ett exemplar av den nytryckta »De Revolutionibus Orbium

Coelestium» i sina händer. Han hade kommit i hamn tillsammans med sitt storverk.

Översiktslitteratur

- Adamczewski J. Nicolaus Copernicus and his Epos. Warsaw: Interpress publishers, 1972.
- Armitage A. Copernicus. The Founder of Modern Astronomy. London: George Allen and Unwin Lmt, 1938.
- Buczowski M. Beitrag zum Gegenwärtigen Stand der Forschung über die Arztliche Tätigkeit des Nicolaus Copernicus (1473-1543) [dissertation]. München: Aus dem Institut für Geschichte der Medizin der Universität München, 1989.
- Dobrzycki J, Biskup M. Nicolaus Copernicus. Gelerhrter und Staatsbürger. Leipzig: BSB. BG Teubner Verlagsgesellschaft, 1973.
- Prowe L. Nicolaus Copernicus in seinen Beziehungen dem Herzog Albrecht. Thorn (Torun), 1855.
- Rossmann F. Nikolaus Kopernikus. Erster Entwurf seines Weltsystems. München: Verlag Hermann Rinn, 1948.
- Schmauch H. Nikolaus Copernicus und die Preussische Münzreform. Gumbinnen: Krausenecks Verlag und Buchdruckerei, 1940.
- Waterman RA. Copernicus als Preusse. Lübeck: Buch und Offsetdruckerei Hans Brüggman, 1974.

MEDICINENS SPRÅK

Särtryck ur Läkartidningen 1990-93

Läkartidningens språkspalt innehåller både stort och smått, både dagsländor och "eviga" sanningar – om nu sådana över huvud taget finns i språket och medicinen.

Ett urval mer översiktliga artiklar från fyra år har samlats i detta 32-sidiga särtryck, som togs fram i anslutning till arbetet med "Förslag till skrivregler för medicinska termer".

Pris 48 kr. Vid 11-50 ex 43 kr, vid högre upplagor 40 kr/ex.

Beställ här

..... ex Medicinens språk

.....
Namn

.....
Adress

.....
Postnummer/Postadress

Sändes till Läkartidningen, Box 5603, 114 86 Stockholm

Märk gärna kuvertet "Medicinens språk".

Beställning per fax:
08-20 76 19